

20.Yüzyılın 1950'li Yıllarında “Velikorus” Şovenizmi ve Azerbaycan

Vagif Şükürov*

ORCID: 0000-0003 4018 2921

Öz

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde halkların eşitliği ideolojisi giderek arka plana sıkıştırıldı.1950'li yılların başında yeni bir "Velikorus" şovenizm dalgası başladı. 1950'li yılların başlarında sosyal siyasi hayatı etkileyen faktörlerden de biri de henüz 1930'lu yılların sonlarında Azerbaycan halkının asıl adının (Türk) değiştirilerek "Azerbancanlı" koyulmasından sonra milli kimliği inkar etme kampanyası yeni bir aşamaya geldi. Sovyet hükümeti, Azerbaycan halkının adını değiştirmekle onu etnik soy-kökünden ayırmaya çalışıyordu. Sonuç olarak milli -toplumsal fikrin idea taşıyıcısı olan milli aydınlar hem fiziksel, hem de ruhsal baskıya maruz kalıyorlardı. Amaç Sovyet İmparatorluğu'na dahil olan millet ve halklarda köle psikolojisini güçlendirmek ve onları "abi" Rus halkının yardımı ile aydınlık geleceğe, komünizm kuruculuğuna ikna etmek idi. Fakat tüm baskılara, zulme rağmen, Azerbaycan Türkleri, geleneklerini ve milletin oluşumunda önemli role sahip milli dilini korumayı başardı. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü sömürge zulmüne karşılık Azerbaycan Türkleri kendi milli- manevi değerlerini korumayı başarmışlardır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, H. Hüseyinov, Velikorus Şovenizmi, Azerbaycan Dili

Gönderme Tarihi: 03/03/2022

Kabul Tarihi:25/09/2022

*Doktora öğrencisi, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan, vaqif.01.11.74@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

ŞÜKÜROV, V., “ 20.Yüzyılın 1950'li Yıllarında “Velikorus” Şovenizmi ve Azerbaycan”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.9, S. 3, 2022, s. 930-945.

Velikorus Chauvinism and Azerbaijan in the 1950s of the XX Century

Vagif Shukurov*
ORCID: 0000-0003 4018 2921

Absract

In the period after World War II, the ideology of equality of nations was gradually thrown into background. A new wave of Velikorus chauvinism began in the early 1950s. Since one of the factors impacting social and political life in the early 1950s was that campaign to deny national identity proceeded to a new stage after giving the name “Azerbaijani” by changing the real name of Azerbaijani people (Turk) in the late 1930s still. The Soviet government tried to separate the Azerbaijani people from their ethnic roots by changing their names. As a result, national intellectuals, who were the bearers of the idea of national and social opinion, were subjected to both physical and mental pressure. The aim was to strengthen the psychology of slavery on the nations and peoples of the Soviet empire and to believe in a bright future and in the foundations of communism with the help of the "brotherly" Russian people. However, despite all the pressure and oppression, the Azerbaijani Turkic nation was still able to preserve its traditions and national language, which plays an important role in the formation of the nation. In response to the national colonial oppression of the Soviet Union, the Azerbaijani Turks managed to preserve their national and moral values.

Keywords: Azerbaijan, H. Huseynov, Velikorus Chauvinism, Azerbaijani Language

Received Date: 03/03/2022

Accepted Date: 25/09/2022

* PhD Student, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku-Azerbaijani, vaqif.01.11.74@gmail.com

You can refer to this article as follows:

ŞÜKÜROV, V., “ 20.Yüzyılın 1950'li Yıllarında “Velikorus” Şovenizmi ve Azerbaycan”, *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 9, Issue 3, 2022, p. 930-945.

**«ВЕЛИКОРУССКИЙ» ШОВИНИЗМ И АЗЕРБАЙДЖАН
В 1950-ЕГГ. XX ВЕКА**

Вагиф Шукуров*
ORCID: 0000-0003 4018 2921

Резюме

В период после Второй мировой войны идеология равноправия наций постепенно отходила на второй план. Новая волна «великорусского» шовинизма началась в начале 1950-х годов. Одним из факторов, повлиявших на общественно-политическую жизнь в начале 1950-х гг., было то, что кампания по отрицанию национальной идентичности вступила в новую стадию с изменением названия «азербайджанец» в конце 1930-х гг. Советское правительство пыталось отделить азербайджанский народ от его этнических корней и изменить его имена. В результате национальная интеллигенция, являющаяся носителем национального и общественного мнения, подвергается как физическому, так и психологическому давлению. Цель состояла в том, чтобы с помощью «братского» русского народа укрепить психологию рабства у наций и народов советской империи и поверить в светлое будущее и основы коммунизма. Однако, несмотря на все давление и воздействия, тюркскому народу Азербайджана удалось сохранить свои традиции и национальный язык, сыгравшие важную роль в формировании нации. Азербайджанские турки смогли сохранить свои национально-нравственные ценности в ответ на национально-колониальный гнет Советского Союза.

Ключевые слова: Азербайджан, Г.Гусейнов, великорусский шовинизм, азербайджанский язык

Получено: 03/03/2022

Принято: 25/09/2022

* Аспирант, Азербайджанский Государственный Педагогический Университет, Баку-Азербайджанский, vaqif.01.11.74@gmail.com

Ссылка на статью:

ŞÜKÜROV, V., “ 20.Yüzyılın 1950'li Yıllarında “Velikorus” Şovenizmi ve Azerbaycan”, *академическая история и мысль*, Т.9, NO.3, 2022, с. 930-945.

Giriş

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde halkların eşitliği ideolojisi giderek arka plana sıkışmıştır. Sovyet siyaseti belirgin derecede değişikliğe uğrayarak geleneksel "Velikorus" şovenizmi yeni formada gelişmeye başladı. Almanya'ya karşı kazanılan zafer diğer millet ve halkların rolünü küçültürken, Rusya'nın bir kurtarıcı gibi gösterilmesi sağlandı. Bu doğrultuda SSCB halklarının kültürel yönden gelişmesinde Rusya'nın medeniyet misyonu tezinin ortaya atılması sağlandı.

2. Velikorus"¹ Şovenizminin Dirilişi ve Azerbaycan Aydınları

21 Mayıs 1945'te Kremlin'de Kızıl Ordu birlikleri komutanlarının onuruna düzenlenen resepsiyonda¹ "Bu kabulde İ.V. Stalin, Vatan Savaşı'nda Sovyet halkının ve herkesten önce Sovyetler Birliği içindeki tüm milletlerden en görkemlisi olan Rus halkının hizmetleri hakkında konuşma yaptı".

1952 yılında Azerbaycan aydınlarının toplantısında geniş bilgi veren Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Mir Cafer Bağirov kendi çıkışını asil Rus halkının övgüsü üzerinde kurarak Azerbaycan halkının başarıları için Rus halkına minnettar olduğunu özel olarak vurguluyordu.

"Ülkemizin uluslar ailesinde başlıca birleştirici, takviye, önde gelen yönetsel gücü ağabey - büyük Rus halkına aittir. Tüm olumlu yönleri için, büyük Rus halkı, Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm Rus olmayan halkların sevgi ve saygısına nail olmuştur. Rus halkı dünya uygarlığına, kültürüne ve inkılabı özgürlük hareketine en büyük katkılarda bulunmuştur."² "Özel saygı ve minnettarlıkla ülkemizin halkları haklı olarak Rus halkını kendisinin ağabeyi olarak görüyor. Sovyetler Birliği halkları komünizm kuruculuğunda önde gelen ve başlıca rol oynayan ağabey büyük Rus milletine derin saygı, şükran ve aşırı sadakatini bilidrmekde şeref duyarlar ."³

Azerbaycan-Rusya ilişkilerin tarihini anlatan Bağirov, kendi çıkışını tüm konularda "abi" Rus halkına minnettarlık üzerinde kurmuştu. Konuşmadan belli oluyordu ki,

¹ İosif Vissarionoviç Stalin, (Kısa tercüme hal), tært. edən Q.F. Aleksadrov, Azərneşr, Bakı 1951, s.219- 244.

² Pervoe zasedaniya sobranie intelliqensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq 36-37.

³ Pervoe zasedaniya sobranie intelliqensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq 36.

Azerbaycan halkını yok olmaktan koruyan Rusya olmuştur.⁴ 1950'li yılların başında yeni bir "Velikorus" şovenizm dalgası başladı. 1949 yılında Filozof bilim adamı akademik Haydar Hüseyinov'un yayınladığı : " 19. yüzyıl Azerbaycan'da felsefi düşünce tarihinden" eserine karşı yürütülen kampanya pik noktasına ulaştı. Sebep eserin Velikorus şovenizmi ile taban tabana zıt teşkil etmesi olmuştur. Hüseyinov, monografisinde müridizm ve Şamil hareketinin tarihi önemini kaydederek, "Çarlık Rusyası'nın sömürgecilik rejimine karşı Azerbaycan halkını mücadeleye kaldıran " Şamil " hareketi olduğunu"⁵ gösteriyordu. Hüseyinov'un 19. yüzyıl bilim adamı Mirza Kazım Bey'e adadığı bölümde M. Kazım Bey'in fikirlerini hususi vurgu ile "Şamil'in adında birçok tarihi ve vatanseverlik fikirler saklanıyor... O, bir kahraman ve kahramanların yaratıcısıdır"⁶ açıklıyordu.

Bağirov, 1919 yılında "Müridizm ve Şamil hareketinin özellikleri" adlı kitap da: "Haydar Hüseyinov Şamil hareketini özgürlük ve ilerici adım olarak" değerlendiriyordu.

Hüseyinov üzerine saldırının zirvesi 14-15 Haziran 1919 yılının aydınların Bakü toplantısı oldu. Toplantıda konu Hüseyinov'un kitabıydı. Bağirov, toplantıya tüm aydınları davet etmişti. Konuşmacılar, sadece eser ve yazarı değil aynı eser hakkında olumlu fikir söyleyen aydınları da keskin eleştiri ateşine tutmuşlardı.⁷ Toplantı, Hüseyinov'un eleştirel fonunda aslında sadece müridizm ve Şamil hareketine karşı değil, genel olarak Kafkasya Müslüman halklarının milli benliğinin inkarına, "Ağabey Rus halkının üstünlüğü" tebliğine, halkların öz güven duygularının sarsıtılmasına yönelmişti.

17 Ağustos 1950'de "Edebiyat" gazetesinde Azerbaycan Sovyet Yazarları Birliği Başkanı Mirza İbrahimov'un Azerbaycan Sovyet Yazarları Birliği genel kurulundaki çıkışı yayımlandı. Çıkışta: Müridizm ve Şamil hareketini idealize eden ve onu halk hareketi gibi kaleme alan Hüseyinov'un "19. yüzyıl Azerbaycan sosyal - felsefi düşünce tarihinden" adlı kitap burjuva milliyetçiliğinin tezahürüdür ve marksizme aykırı hükümlerle dolu zararlı kitaptır biçiminde açıklama yapılıyordu.

1950'li yılların başlarında sosyal-siyasi hayatı etkileyen faktörlerden de biri de henüz 1930'lu yılların sonlarında Azerbaycan halkının asıl adının (Türk) değiştirilerek "Azerbancanlı" koyulmasından sonra milli kimliği inkar politikasının yeni evreye girmesi oldu. Yeni bir ideoloji olan Azerbaycancılık ideolojisinin gelişimi 1940'lı yılların sonu 1950'li yılların başlarında yeni bir şekle dönüştü.

⁴ Pervoe zasedaniya sobranie intelligensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq 36-72.

⁵ H. N. Hüseyinov, *Azərbaycanda XIX əsr fəlsəfi fikir tarixindən*, Şərq-Qərb, Bakı 2007, s.400.

⁶ H. N. Hüseyinov, *a.g.e.*, s.400.

⁷ E. R. İsmailov, *Vlast i narod. Poslevoennyi stalinizm v Azerbaydjane 1945-1953 qq.*, Adiloqlı, Bakı 2003, s.344.

Azerbaycan'da panislamist ve pantürkist fikirlerin yayılmasından endişelenen Sovyet Hükümeti, Azerbaycan halkının adını değiştirmekle onu etnik soy kökünden ayırmaya çalışıyordu. Güya Azerbaycan halkı kendine özgü bir halk olmuş, Türk dilli halklarla hiçbir akrabalık ilişkileri olmamıştır. Genel olarak Türk ve İslam kültürünün Azerbaycan'a yabancı bir unsur olduğu gösterilmeye çalışılmış ve bu değerlerin Azerbaycan halkına zorla gücüne kabul ettirildiği gösterilmeğe çalışılmıştır. Azerbaycancılık ideolojisini yaymakla Sovyet Hükümeti, Azerbaycan halkını kendi soy kökünden ayırmaya, milli özgüven sürecinde engeller yaratmaya çalışıyordu.

3."Kitab-ı Dede Korkut" Destanı ve "Velikorus" Şovenizmi

Azerbaycan halkının kendi etnik kökünden koparmak politikasının en önemli hadisesi Azerbaycan Türk halkının etnik kökünü içeren, onun Türk toplumuna ait olduğunu kanıtlayan "Kitab-ı Dede Korkut" eserine karşı takımlan tavrıdır. 1951'de "Kitab-ı Dede Korkut" destanına karşı " haçlı" safere düzenlendi. Yine de her zaman olduğu gibi merkez bu çirkin oyunu oynarken aydınlarımızı kendi kendini inkar etmeye mecbur etmişti.

1951 yılının Mayıs ayında Azerbaycan aydınlarının özel toplantısında Yazarlar Birliği Başkanı M. İbrahimov rapor ederek: *"Kitab-ı Dede Korkut" eposunun Azerbaycan halkı ile, onun tarihi ve folkloru ve dili ile hiçbir ilgisi yoktur."* *Kitab-ı Dede Korkut" destanında Azerbaycan halkına yabancı olan yaşam tarzı adet ve gelenekler tarif edilmiştir.*

*Destanda açıklanan insanlar Azerbaycanlılar değildir. Kafkasya'ya sokulmuş, katleden ve baskınla uğraşan, Kafkasya halklarına karşı düşmanlık ve dini fanatikliği körükleyen Oğuz beyleri ve hanlarıdır "*⁸ *deniliyordu. Daha sonra M. İbrahimov, Hamit Araslı, Mikail Refibeyli, dilbilim adamı Ebdülzazel Demirçizade, yazar Mikail Rızakuluzade'ni eleştiri ateşine tutarak, onları eserin tebliğinde suçlayarak, İbrahimov, kendisi de hata yaptığını ve eserin mahiyetini başa düşmediğini itiraf ediyordu.*⁹ Yazarların genel toplantısı, "Kitab-ı Dede Korkut" destanına karşı büyük bir karalama kampanyasının temelini attı.1951 yılı Mayıs ayında yapılan Azerbaycan K(b)P (Azerbaycan Komünist (bolşevik) Partisi) XVIII kurultayında konuşan Azerbaycan K(b)P MK (Azerbaycan Komünist (bolşevik) Partisi Merkez Komitesi) Genel Sekreteri Bağirov, *"Biraz önce Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği "Kitab-ı Dede Korkut" eserini çağdaş, düzgün, yeni yaklaşım açısından ele almıştır. Bazı edebiyatşünas ve yazarlar siyasi saygılığını ve sorumluluk hissini kaybederek uzun yıllar bu zararlı, halka aykırı kitabı "Azerbaycan*

⁸Azerbaycan Yazıcılarının ümumi yığıncağı, "Kommunist" qəz., 1951 8 may, №105.

⁹Azerbaycan Yazıcılarının ümumi yığıncağı, a.g.e.

*destanı" adı altında tebliğ etmişlerdir*¹⁰, "*Kitab-ı Dede Korkut*" bir halk destanı değil. Destan baştan başa yağma ve katliam amacıyla Azerbaycan'a gelen göçebe oğuz boylarının üst tabakasının tanımına adanmıştır. Bu kitap tamamen milliyetçilik zehri ile doludur, Müslüman olmayan diğer halklara - kardeş Gürcü ve Ermeni halkına karşı yazılmıştır. Bu kitabın yayınlanması Azerbaycan Bilimler Akademisi ve Edebiyat Enstitüsü'nün kaba hatası kimi kabul edilmeli.¹¹ şeklindeydi. Kurultayda konuşan Mirza İbrahimov bir daha toplantıda olduğu gibi burada da "*Kitab-ı Dede Korkut*" destanı hakkında dediklerini tekrarlayarak bildirdi ki: "*onu söylemeliyim ki "Kitab-ı Dede Korkut" destanının zararlı pan-İslamcı özünün teşhir edilmesinde biz Azerbaycan K(b)P MK-ya özellikle de bizzat M. C. Bağirov'a minnettar olmalıyız.*"¹² Aslında İbrahimov, siparişin nereden geldiğini göstermiş oluyordu. 7 Temmuz 1951'de Azerbaycan K(b)P MK Sekreteri Hasan Hasanov'un "Pravda" gazetesinde yayınlanan makalesi 17 Temmuz 1951 yılında "*Edebiyat*" gazetesinde "*İdeolojik çalışmanın önemli görevi*" adı altında yayınlandı. Makalede "*Azerbaycan halkına tamamen yabancı olan, sırf mürteci nitelik taşıyan "Kitab-ı Dede Korkut" destanı... Cumhuriyetin parti teşkilatı tarafından Güney Kafkasya kardeş halklarına karşı milli-ayrımçılık ve düşmanlık ruhu olan bu kitabın zararlı, halka aykırı mahiyetini ifşa etmek görevi Azerbaycan edebiyat ictimayyeti karşısında çok keskin şekilde koydu ...*"¹³

Literaturnaya Gazeta'nın 7 Temmuz tarihli sayısında filoloji doktoru C. Hacıyev ve filoloji felsefe doktoru M. Kuluzade'nin "*Halka zıt bir kitap hakkında*" makalesi yayımlandı. Yazarlar, "*Kitab-ı Dede Korkut*" destanının "zararlarından" yazıyorlardı: "*Kitapta tek bir emekçi kişinin - çobanın karakteri vardır. Bu ise "Ktab-ı Dede Korkut" un sınıfı mahiyeti hakkında, ve halka ne kadar aykırı bir ruhta olması konusunda açık fikir oluşturur*". Aynı zamanda, makalede, akademisyenler H. Araslı, A. Demircizade, M. Rafi'yi ciddi eleştirdi.¹⁴

Azerbaycan aydını her taraftan saldırıya maruz kalıyordu. Milli hislerin uyanmasına hiçbir durumda yol verilmiyordu. 20-21 Aralık 1951'de Azerbaycan K(b)P MK'nın 3. genel kurulunda konuşan Bağirov, Mirza İbrahimov'u ve şair Samed Vurgun'u keskin eleştiri ateşine tuttu. İbrahimov ve Vurgun 1951 yılı 5 Aralık'ta "*İzvestiya*" gazetesinde tek baskı yaptırdıkları makale üzerinden hücum etti: "*Eğer bu yoldaşlar kısa sürede kendi siyasi*

¹⁰ Azerbaycan Yazıcılarının ümumi yığıncağı, a.g.e.

¹¹ XVIII syezd Kommunistiçeskoy Partii Bolşevikov Azerbaydjana, 25 maya 1951 qoda// Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 13, vərəq 89- 213.

¹² XVIII syezd Kommunistiçeskoy Partii Bolşevikov Azerbaydjana. 25 maya 1951 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 13, vərəq 213.

¹³ C. Hacıyev- M. Quluzadə, *Xalqa zidd bir kitab haqqında*, Ədəbiyyat 1951, 17 iyul. – № 20.

¹⁴ C. Hacıyev- M. Quluzadə, a.g.e.

cehaletlerini ortadan kaldırmakla meşgul olmazlarsa biz onları rehber işçiler arasında görmekten vazgeçmeliyiz."¹⁵ Makalede, SSCB'ni (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) Fransız kolonisi Fas'la karşılaştırma yapılması veya Sovyet Azerbaycan'ının herhangi gelişmiş Avrupa ülkesi ile değil, Türkiye ile mukayese edilmesini siyasi cehalet olarak adlandıran Bağirov'un bir eleştirisi de gazetede muhtemelen teknik hata olarak Azerbaycan yükseköğretim okullarının sayısının 20 yerine 16 yazılması olmuştur."¹⁶

4. "Velikorus" Şovenizmi ve Azerbaycan

Devlet açık açık Velikorus şovenist ideolojisini desteklemesi bu zamana kadar eşitlik ideoloji aşıl原因 bir halkta sinsi hisleri diğer millet ve halklara üstün olma gibi bir his formalılaştırdı. Bu durum bazı Rus yetkililerin etnik gruplara, halk ve milletlere bakışlarında değişikliğe yol açtı. Açıkçası, bunun tam tersi bir etkisi vardı. Rus şovenizmine karşı milliyetçilik ruhunun artmasına neden oldu. 1940'lı yılların sonu 1950. yılların başlarında Azerbaycan'da bulunan Sovyet ordusunun Rus subay ve askerlerinin başı bozukluğu ve Azerbancanlılara olumsuz tutum ile ilgili Bağirov'a sinyaller ulaşıyordu.

"12 Mart 1951'de Stepankert'den (Hankendi) Ağsu bölgesine Kürdemir- Şamahı telefon hattının çekilişi amacıyla gelmiş 4. Ordu inşaat taburu ve iletişim rotasının askerleri bölgeye geldikleri ilk günden disiplinsiz davranıyor sarhoşlukla meşgul olur, yerli halka saldırıyor, onları küfürle hakaret ediyor ve şovenist ifadeler kullanırlardı. 25 Mart'ta Ağsu bölgesindeki yemekhaneye gelerek burada olanlara şovenist sözlerle hakaret etmiş, Sosyalist Emeği Kahramanı Başırov'u vahşicesine dövmüş, daha sonra olay yerine gelen 3 millis işçisinin (polis) silahını ellerinden almış bilincini kaybedene kadar dövmüşlerdi. Bundan öfkelenen 21950-19300 kişilik yerli nüfus yemekhaneni ablukaya almıştı. Çavuş Frolov'un önderlik ettiği askerler, halka hakaret ederek halkı silah işletmekle tehdit etti. Çok güçlkle askerler terki silah edilerek tutuklanmıştı." ¹⁷

Velikorus şovenizmi, SSCB'nin varlığı boyunca devam etti. Öyle ki, 26 Ekim 1957 yılında Azerbaycan KP MK genel Sekreteri İ. Mustafayev'in Sovyet BKP in (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) genel Sekreteri Nikita Hruşşov'a gönderdiği gizli raporda milletlerarası ayrımcılık bir daha kendini gösteriyordu. Son zamanlar SSCB Savunma Bakanlığı ve Güney Kafkasya Askeri dairesinin Komutanlığı bazı tedbir direktifleri partinin

¹⁵ Stennoqramma vıstuplenii tov. M.D.Baqirova v plenum SK KP (b) Azerbaydjana 20-21 dekabrıya 1951 qoda, ARPİİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 49, vərəq 7-8.

¹⁶ Stennoqramma vıstuplenii tov. M.D.Baqirova v plenum SK KP (b) Azerbaydjana 20-21 dekabrıya 1951, a.g.e.,

¹⁷ SK KP Azerbaydjana tovarısu Baqirovu M.D. Spravka «O besçinstvax soldat rot-svyazi № 109 Osoboqo Stroitelnoqo batalona, uçenyax v Axsu.» Ministr qosbezopasnosti Azerbaydjanskoy SSR qeneral-mayor S.F.Emelyanov 30 marta 1951 qoda, ARPİİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 164, vərəq 235-240.

Lenin'çi milli politikasına aykırı olduğu Sovyetler Birliği halklar dostluğuna ciddi zarar verdiği belirtildi. Savunma Bakanlığı Kara birlikleri kumandalığının 23 Mayıs 1957 yılında N° QUSV / 1 /23200 ve Kafkasya Askeri dairesinin 1957 Haziran N° 09/1 / 732 cc emrindeki askeri hava iniş kuvvetlerine sadece Rus, Ukrayna ve Belarus milletinden olanları gönderilmesi, Sınır koşunlarında hizmete sadece Rus, Ukrayna ve Belarus milletinden olanların gönderilmesi, Güney Kafkasya'dan olan askere almak Kafkasya askeri dairesinde askere göndermemek tavsiye ediliyordu.¹⁸

5. 1950 Yıllarda Milli Değerler Uğruna Mücadele

1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra SSCB'de olduğu gibi Azerbaycan'da mülayimleşme dönemine girdi. Azerbaycan bölgelerinden çıkmış aydın tabakasının ülkenin kültürel ve siyasi merkezi olan başkent Bakü'de toplanmasıyla aydın kontenjanının yerel halkın lehine değişmesine yol açıyordu ki, bu da ister istemez milli değerler uğruna mücadeleye teşvik veriyordu. Gerçekleşen olaylardan birinde Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasında önemli rol oynamış, Sovyet yönetimi tarafından ismi milliyetçilikte anılan Azerbaycan SSC'nin (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ilk başkanı olan Neriman Nerimanov'a olan tutum değişmiş oldu. Milliyetçiliğin yeni "formu" sayılan "Nerimanovşına" denilen, ismi tarih kitaplarından çıkarılan Nerimanov, Azerbaycan KP' in 21. kurultayında anıldı. Böylece Nerimanov'a beraat verilmiş oldu. 1956 yılında Nerimanov'un 85. yıl dönümü geç olsa da kutlandı. Gazetelerde yazılar yayımlandı. Nerimanov, Sovyet ideolojisinin asıl milli kahramanına dönüştü.¹⁹ Aynı zamanda baskıya uğrayan bilim ve kültür adamları ve eserlerinin hakları geri kaytarıldı. Hüseyinov karşıtlarından biri olan Azerbaycan KP MK sekreterlerinden biri olan Vitali Semedov'un görevden gitmesinden hemen sonra bu süreç başladı. Oysa 1954 yılında Vitali Semedov'un yönetimi ile Azerbaycan KP MK Genel Sekreteri İmam Mustafayev'in adına düzenlenmiş raporda yer alıyordu ki, "9 Ekim Azerbaycan KP MK (Protokol 77/18) karar ile 1953'te Hüseyinov'un eserlerin kütüphane fonlarından ve satış kulübelerinden kaldırıldı."²⁰

21 Ekim 1955 yılında Azerbaycan KP MK bürosu, Hüseyinov'un eserlerinden kullanıma izin verdi ve Bilimler Akademisi Yönetim Heyeti, bilinen eseri yeniden gözden geçirmesi talimatı verdi.²¹ Bir süre sonra "Hüseyinov tamam beraat verilmesi talebi üzerine

¹⁸ Pervomu sekretaryu SK KPSS tovarişu Xruşevu N.S. (26.10 1957. №329)., ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 44, iş № 119, vərəq 281.

¹⁹ E.R. İsmailov, *Azerbaydjan: 1953-1956 pervıy qodı "ottepeli"*, Adiloqlı, Bakı 2006, s.368.

²⁰ Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «O vozmojnosti dalneyşeqo ispolzovaniya nauçnix rabot Q.Quseynova 21 oktyabrya 1955 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 41, iş № 101, vərəq 225.

²¹ Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana..., a.g.e.

Bilimler Akademisi Başkanı Aliyev, Azərbaycan KP MK'ya başvurdu.²² 1950'de milli dəyərlər uğruna mücadelede baskıya uğramış tariximizin bir parçası olan "Kitabı Dede Korkut" destanı beraat alması oldu. 1956'da, Azərbaycan'lı ünlü alimlər H. Araslı A. Demirçizadə M. Şiraliyev, M. Kuluzadə və M.H. Tahmasib tərəfindən göndərilən 17 sayfalıq referans da²³ bilimsel bulgularla destanın kısaca tarixinə bəkarak onun Azərbaycan xalkına məhsusluğu "... Hele 6. yüzilydan başlayaraq Oğuz-türkman boylarının Azərbaycan topraklarına gelişinden Azərbaycan xalkının etnik tərkine dahil olmasından bəhsediliyordu.²⁴ Bağirov, hənüz 1951 yılında "Kitabı Dede Korkut" destanların milliyətçilik təbliğ edən "pantürkist" və "panislamist" bir anıt isimləndirərək Azərbaycan'la hiçbir ilişkinin olmadığını iddia etmişdir.²⁵ Bəylece Azərbaycan xalkının bir tür milli kimlik pasaportu olan "Kitabı Dede Korkut" destanı yenidən dəğərli yerini aldı.

6. Ana Dili Uğruna Mücadele

"Sosyo-politik havanın mülayimləşməsi şəşullarında ölkədə Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusünün sağlanmasına təşəbbüs edildi. Bu konunun basında açıq tartışma yapıldı".²⁶ 1955 yılında "Azərbaycan dilinin Ortografisi" ilə mesele toplumsal tartışmaya çıxarıldı. Tartışmaya sunulan projədə Azərbaycan alfabesinde reform etmənin zorunluluğu, 1940 yılında Kiril alfabesine geçtikten sonra Azərbaycan dilinin grafik yazmasında kullanılan "ya"(ya), "yu"(yu), "e"(ye) gibi Rus hərflərinin Azərbaycan dilinin ihtiyaçlarına cəvəp vermədiği kayıt ediliyordu. Azərbaycan dilinin dövlət dili statusü almasında bu tartışmalar önəmli rol oynadı.²⁷ 10 Haziran 1958 yılı Azərbaycan KP MK bürosunda yapılan toplantıdan sonra karar verildi ki:

1. Azərbaycan fonetikasında iki səslə hərflər "E" (Ye) , "IO"(Yu), "Я"(Ya) gibi iki səslə səslər həm də dilin morfolojik yasa ihlalləri və ana dilininin öğrətiminin asanlaşdırılması amacıyla:

²² SK KP Azərbaydjana «O Quseynovə Qeydə» /pismo Prezidiuma Akademii Nauk Azərbaydjanskoy SSR ot 15 mayə 1957 qoda, ARPİİSSA, Fond № 1, siyahı № 43, iş № 76, vərəq 260.

²³ *Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə "Kitab-ı Dədə-Qorqud" dastanları haqqında*, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq 149-166.

²⁴ *Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə "Kitab-ı Dədə-Qorqud" dastanları haqqında*, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq 159.

²⁵ *Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə "Kitab-ı Dədə-Qorqud" dastanları haqqında*, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq 160.

²⁶ *Azərbaycan tarixi* [7 cildə] C.7, Red. hey. sədri Tahir Qaffarov, Elm, Bakı 2008, s. 608.

²⁷ C. Həsənlı, *Azərbaycanda milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyahlar*, Adiloğlu, Bakı, 2008, s.543.

- a) Azərbaycan alfabesidən "Ю" və "Я" hərflərini kaldırmaq.
- b) "Е" hərfinin funksiyası dəyişdirilsin və bundan sonra "Е" (E) səsi kimi istifadə ediləcək hərfini alfabədən kaldırmaq.

2. "Й" (Y) hərfinin fonetikada düzgün ifadə olunmasında bənzər işarətin olması səbəbindən səs çıxmasını diqqətə alaraq bundan sonra bu işarətin Latın hərfi olan "J" ilə ikamə edilməsi.²⁸ Artıq Azərbaycan aydınının ana dili uğrunda mücadelesi başlamışdı. 1956 başlarında Azərbaycan Bilimlər Akademisi bilimsel çalışanı Remzi Yüzbaşov'un kendi imzası ilə Sovyet idarəet başkalarına N. Hruşçev'a, N. Bulğanın'a və A. Mikoyan'a göndərdiyi məktub daha çox diqqət çəkməkdədir. Məktubta o, Azərbaycan dilinin sıxıştırılmasını ön plana alaraq yazıyordu: "... Bakü'də heçbir kurum ana dilində çalışmıyor, Azərbaycan dilli okulların sayısı hər yıl eksilir. Azərbaycan dilində konuşan kişiye bir çeşit avam, gayri kültürel adam gibi bakılıyor."²⁹

Bir süre sonra Azərbaycan SSC Bakanlar Sovyeti'nin Başkanı S. Rahimov'un adına ilginç məktub gəldi. Məktub şunu söylüyor: *"Yoldaş Rahimov, Azərbaycan'da halkın dili haqqında Lenin milli siyasəti restorasyon olunsun. Bu mesele bin defadan fazla zorunludur. Aksi taktirdə sonra geç və imkansız olacaqdır ... Bir düşünün və bağımsız hökumətin başkanı gibi hareket edin ..."*³⁰ Məktubta imza yerində Azərbaycan'ın ünlü müfəkkirlərinin ismi Nizami, Fuzuli, Ahundov və tüm Azərbaycan halkı sözləri yazılıydı. Aynı zamanda dil konusunda kararın ilk projesi də məktuba eklenmişdi. Orada göstərilirdi:

1. Bakü'də devlet kurumlarında çalışan her kişi Azərbaycan və Rus dillerini bilmelidir.
2. Dağlık Karabağ Özel Vilayeti'nde devlet kurumlarında çalışan herkes Ermeni və Azərbaycan dillerini bilmelidir.
3. Azərbaycan'ın diğər yerlərində çalışanlar Azərbaycan dilini bilmelidirler.
4. Cumhuriyet önemli devlet kurumlarında büro işləri Azərbaycan dilində yapılmalıdır.³¹

Devlet Güvenlik (İstihbarat) Komitesi (KGB- Komitet Qosudarstvennoy Bezopasnosti) araştırmaları kanıtlamışdır ki, bu məktubu Remzi Yüzbaşov yazmışdır. Yüzbaşov'un məktupları kendi işini görmüş və idarəetini bu konu üzərində düşünməyə məcbur etmişdi.

Bu olayların ardından Azərbaycan SSC Ali Sovyet'i Riyaset Heyeti'nin (Ali kanunverici kurum) Başkanı Mirza İbrahimov Azərbaycan dili meselesini hüquqi düzleməyə

²⁸ Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «Ob orfoqraficeskix pravilax azerbaydjanskoqo yazıka» i çastiçnix izmeneniyax v azerbaydjanskomalfavite.» Protokol №18 punkt 15 (10. 06. 1958 qoda), ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 45, iş № 101, vərəq 1.

²⁹ C. Həsənlı, a.g..e., s.543.

³⁰ C. Həsənlı, a.g..e., s.543.

³¹ C. Həsənlı, a.g..e., s.543.

geçirmeye teşebbüs etti. "İlk kez 1956 yılının Haziran ayında İ. Mustafayev'le bu konuyu tartıştılar. Karar verildi ki, MK bürosunda ele alınsın.³²

İbrahimov, Temmuz 20'de Azərbaycan KP MK'ya göndərdiği mektupta Dil hakkında kanunun gerekliliğini özellikle not ederek bu meseleye o dönemin ideolojisine uyarlanmış şekilde yanaştı. Azərbaycan halkının varlığını yansıtan unsurlardan biri olan devlet dilinin esas yasada gösterilmesinin zaruriliğini esaslandırmış oldu. 24 Temmuz'da Azərbaycan KP MK bürosu Azərbaycan SSC Anayasası, Azərbaycan SSC devlet dili hakkında madde eklenmesi hakkında teklifi ile ilgili mektubu müzakere edip karar verdi. Kararın sonunda deniyordu:

"... 2. Azərbaycan SSC Ali Sovyet'inin Riyaset Heyeti'ne talep koyar ki, bu teklifi Azərbaycan SSC Ali Sovyet'inin Riyaset Heyeti'nin üçüncü toplantılarının tartışmasına çıkarsın.³³

Böylece, 1956 20 ve 21 Ağustos'ta Azərbaycan SSC 'in 4. çağrı Ali Sovyeti'nin 3. toplantısında Azərbaycan dilinin statüsü meselesi tartışmaya çıkarıldı. Bu konuda ilk olarak milletvekili şair Resul Rıza konuşma yaparak dil hakkında meseleyi millet vekillerinin tartışma için açtı: " *Ben, halkımızın kültürel gelişiminde en önemli unsurlardan olan dil hakkında Azərbaycan dili hakkında konuşmak istiyorum*".³⁴ Daha sonra şair Rıza, her halkın özün derk sürecinde dilin öneminden bahsederek bildirdi: "Öyle bir durum yaratmak gerekir ki, Azərbaycan dilinin gerekliliğini, onun devlet önemini herkes idrak etsin. Fakat bu alanda bir takım eksiklikler vardır. İlden ile okullarda Azərbaycan dilinde eğitim alan çocukların sayısı azalıyor. Bu öncelikle teorik cümledir, ancak bu cümlelerin arkasında bilim, edebiyat ve sanatımızın kaderi durur ..."³⁵

Bu tartışmalardan sonra oturumu "Azərbaycan SSC 'in devlet dili hakkında Anayasa'sına madde eklenmesi hakkında kanunu" kabul etti. Buna göre,

"1. Madde Azərbaycan SSC'in Anayasa'sı (Esas Yasa) Azərbaycan dili (Türkçe) hususunda madde eklenmiştir; ve bu madde 151. madde ile aşağıdaki gibi okunsun:

"151. Madde Azərbaycan SSC'nin devlet dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan SSC'nin topraklarında yaşayıp azınlık milletlere hem kendi kültür dairelerinde, hem de devlet

³² C. Həsənlı, *a.g.e.*, s.543.

³³ «O dopolnenii Konstitusii Azerbaydjanskoy SSR statey o Qosudarstvennom yazıke Azerbaydjanskoy SSR» Zasedaniya Byuro KP Azerbaydjana (24 iyunya 1956 qoda, ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 43 , iş № 87, vərəq 114.

³⁴ Azərbaycan SSR Dördüncü çağırış, Üçüncü sessiya Birinci iclas Göyçay rayon Çərəkən dairəsindən deputat R.Rzanın çıxışı 20 avqust 1956 cı il, Azərbaycan Respublikası Dövlət, ARDA Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59, vərəq 98-100.

³⁵ Azərbaycan SSR Dördüncü çağırış. Üçüncü sessiya /Birinci iclas/ Göyçay rayon Çərəkən dairəsindən deputat R.Rzanın çıxışı 20 avqust 1956 cı il, ARDA Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59, vərəq 98-100.

dairelerine ana dilini özgürce geliştirmek ve işletmek hakkı sağlanıyor. ³⁶ İbrahimov, kanunun kabulünden sonra "Komünist" gazetesinde yayınladığı "Azerbaycan dili devlet dairelerinde" makalesinde şöyle yazıyordu: "*Cumhuriyetin devlet dairelerinde ve kamu kurumlarında işlerin Azerbaycan dilinde (Türkçe) yapılması yasal durumdur. Çünkü bir halkın kendi kurumlarını ana dilinde yönetmekten doğal bir şey olamaz*" ³⁷ Böylece 1956 yılının Ağustos ayında Azerbaycan dili sadece statü almakla kalmadı, aynı zamanda bu dilde eğitim almanın yasal esasları möhkemlendirildi ve okullarda anadilde okumanın hukuk tabanı güçlendirildi.

³⁶ Azərbycan SSR Konstitusiaysına /Əsas Qanun/ Azərbycan dilinin dövlət Dili olması barassində maddə əlavə edilməsi barədə qanun 21 avqust 1956- cı il, ARDA, Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59 , vərəq 255 .

³⁷ M. İbrahimov, *Azərbaycan dili*, Az,SSR EA, Bakı 1957, s.75.

Sonuç

"Velikorus" ideolojisinin propagandası sırasında her zaman olduğu gibi milli etnik kültürlerin inkarı ön plandaydı. Her bir milleti millet gibi şekillendiren kan hafızasıdır. Bu açıdan Velikorus şovenist ideoloji, Sovyet İmparatorluğu'na dahil olan milletleri ideolojik açıdan Rus ideolojisine boyun eğmeye zorluyordu. Halkların, kahramanlık tarihinin öğrenilmesine sınıfsal açıdan yaklaşıyor, tarihinin belirli kesimi özellikle Rusya ile ilişkiler tahrif ediliyordu. Halkta kendi geçmişine, tarihi kimliklerine nefret ve ikrah hissini oluşturmak, Rus milletini alicenap, mütevazi ve büyük bir millet gibi göstermekle diğer halkları küçümseme politikası uygulanıyordu.

Sonuç olarak milli toplumsal fikrin idea taşıyıcısı olan milli aydınlar hem fiziksel, hem de ruhsal baskıya maruz kalıyorlardı. Amaç Sovyet İmparatorluğu'na dahil olan millet ve halklarda köle psikolojisini güçlendirmek, "abi" Rus halkının yardımı ile aydınlık geleceğe, komünizm kuruculuğuna ikna etmek idi. Halkları inandırmak gerekiyordu ki, işte Rus halkı onları emperyalist yırtıcılardan koruyan bir melektir. Rus halkı olmadan, bu halklar yok edilip tarih sahnesinden silinecekti. Böylece tüm baskılara, zulme rağmen, halkımız geleneklerini, milletin oluşumunda önemli role sahip milli dilini korumayı başardı. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü milli sömürge zulmüne karşılık Azerbaycan halkı kendi milli manevi kalitesini hıfz etmeyi başarmıştır.

Kaynaklar

«O dopolnenii Konstitusii Azerbaydjanskoy SSR stavey o Qosudarstvennom yazıke Azerbaydjanskoy SSR» Zasedaniya Byuro KP Azerbaydjana (24 iyunya 1956 qoda, ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 43 , iş № 87, vərəq 114.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə “Kitab-ı Dədə-Qorqud” dastanları haqqında, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPIİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq 149-166.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə “Kitab-ı Dədə-Qorqud” dastanları haqqında, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPIİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq 159.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə “Kitab-ı Dədə-Qorqud” dastanları haqqında, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPIİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq 160.

Azərbaycan SSR Dördüncü çağırış, Üçüncü sessiya Birinci iclas Göyçay rayon Çərəkən dairəsindən deputat R.Rzanın çıxışı 20 avqust 1956 cı il, Azərbaycan Respublikası Dövlət, ARDA Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59, vərəq 98-100.

Azərbaycan SSR Dördüncü çağırış. Üçüncü sessiya /Birinci iclas/ Göyçay rayon Çərəkən dairəsindən deputat R.Rzanın çıxışı 20 avqust 1956 cı il, ARDA Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59, vərəq 98-100.

Azərbaycan SSR Konstitusiyasına /Əsas Qanun/ Azərbaycan dilinin dövlət Dili olması barəsində maddə əlavə edilməsi barədə qanun 21 avqust 1956- cı il, ARDA, Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59 , vərəq 255.

Azərbaycan tarixi [7 cildə] C.7, Red. hey. sədri Tahir Qaffarov, Elm , Bakı 2008.

¹Azərbaycan Yazıçılarının ümumi yığıncağı, “Kommunist” qəz.. 1951 8 may, №105.

HACIYEV C. – QULUZADƏ, M., *Xalqa zidd bir kitab haqqında*, Ədəbiyyat 1951, 17 iyul. – № 20.

HƏSƏNLI, C., *Azərbaycanda milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar*, Adiloğlu, Bakı, 2008.

HÜSEYNOV, H. N., *Azərbaycanda XIX əsr fəlsəfi fikir tarixindən*, Şərq-Qərb, Bakı 2007. XVIII syezd Kommunistiçeskoy Partii Bolşevikov Azerbaydjana, 25 maya 1951 qoda, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 13, vərəq 89- 213.

XVIII syezd Kommunistiçeskoy Partii Bolşevikov Azerbaydjana. 25 maya 1951 qoda, ARPIİİSSA), Fond № 1, siyahı № 37, iş № 13, vərəq 213.

İBRAHİMOV, M., *Azərbaycan dili*, Az,SSR EA, Bakı 1957.

İSMAİLOV, E. R., *Vlast i narod. Poslevoenniy stalinizm v Azerbaydjane 1945-1953 qq.*, Adiloqlı, Bakı 2003.

İSMAİLOV, E.R., *Azerbaydjan: 1953-1956 perviy qodı "ottepeli"*, Adiloqlı, Bakı 2006.

Pervoe zasedaniya sobranie intelligensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq 36-37.

Pervoe zasedaniya sobranie intelligensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq 36.

Pervoe zasedaniya sobranie intelligensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq 36-72.

Pervomu sekretaryu SK KPSS tovarışu Xruşevu N.S. (26.10 1957. №329)., ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 44, iş № 119, vərəq 281.

STALIN, İ. V., Qısa tərcümeyi hal, tərt. edən Q.F. Aleksadrov, Azərnəşr, Bakı 1951.

Stennoqramma vıstuplenii tov. M.D.Baqirova v plenumu SK KP (b) Azerbaydjana 20-21 dekabrıya 1951 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 49, vərəq 7-8.

SK KP Azerbaydjana «O Quseynove Qeydare» /pismo Prezidiuma Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR ot 15 maya 1957 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 43, iş № 76, vərəq 260.

SK KP Azerbaydjana tovarışu Baqirovu M.D. Spravka «O besçinstvax soldat rot-svyazi № 109 Osoboqo Stroitelnoqo batalona, uçeniyax v Axsu.» Ministr qosbezopasnosti Azerbaydjanskoy SSR qeneral-mayor S.F.Emelyanov 30 marta 1951 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 164, vərəq 235-240.

Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «O vozmojnosti dalneyşeqo ispolzovaniya nauçnix rabot Q.Quseynova 21 oktyabrıya 1955 qoda, ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 41, iş № 101, vərəq 225.

Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «Ob orfoqrafıçeskix pravilax azerbaydjanskoqo yazıka» i çastiçnix izmeneniyax v azerbaydjanskomalfavite.» Protokol №18 punkt 15 (10. 06. 1958 qoda), ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 45, iş № 101, vərəq 1.